

Van-e az Ó-magyar Mária-siralomnak más latin forrása, mint a Löweni Kódex Planctus-szövege?

(Részlet az ÓMS-ról irt nagyobb tanulmányból.)

Erre a kérdésre eddig minden hozzászóló igen-nel válaszolt, de az én feleletem más lesz.

GRAGGER RÓBERT, midőn az Ó-magyar Mária-siralmat közzétette a Magyar Nyelvben (1923, XIX, 1), a kézirat ismertetésében (4. l.) így nyilatkozott:

„A 199a lap második hasábján a latin szövegben ráakadunk a Sz. Bernátnak tulajdonított Mária-siralom: *Planctus ante nescia* latin eredetijére. Mint a magyarnak, ennek is csak fele van meg kódexünkben. Mindamellet nem lehetett a magyar szöveg közvetlen mintája, mert emez olyan verssorokat is tartalmaz, amelyeket kéziratunk latin szövegében hiába keresünk. A Mária-siralom latin szövegét ugyanez a kéz írta“ (mármint a Löweni Kódexbe), „amelyik a magyar verset.“ Később pedig az íróról beszélve ezt mondja (7. l.): „A Planctus egy szövegváltozatát kéziratunk 199a lapján olvashatjuk; e változat azonban, mint már kiemeltem, nem lehet a magyar szöveg közvetlen mintája, mert emennek olyan részletei is vannak, amelyek csak a latin költemény közismert teljes változatában találhatók meg (pl. *flos florum = viragnac uiraga*).“

JAKUBOVICH EMIL és PAIS DEZSŐ az Ó-magyar Olvasókönyvben szintén GRAGGER nyomán halad és vele tart (129. l.). Véleményük szó szerint ez: „A kódexből kimaradt itt“ (a Planctus 14. sora után, „Tam felix, quam misera“ után) „a teljesebb szövegnek e passusa:

Flos florum, dux morum,

Veniae vena,

Quam gravis in clavis

Est tibi poena! — A magyar utánköltés azonban e részt sem hagyta figyelmen kívül.“

Vajjon helyes-e ez a ma általánosan elfogadott megállapítás?

A Löweni Kódexbe ugyanaz a másoló írta bele a Planctusnak mind latin szövegét, mind annak magyar verses átdolgozását, az Ó-magyar Mária-siralmat. Nyilvánvaló, hogy a másoló nem két külön kódexből vette a két testvér-szöveget, hanem egyből. Nyilvánvaló, hogy ugyanígy tettek e két szöveg előző másolói is, tehát nyilvánvaló, hogy maga a magyar szerző volt az, aki ugyanazon kéziratot könyv latin Planctus-szövege mellé írta be az újonnan szerzette magyar átdolgozást.

Mármost föltehető-e, hogy annak a kódexnek, amelybe az Ó-magyar Mária-siralmat maga a szerző írta bele, annak a kódexnek latin Planctusában benne volt ugyan még a „Flos florum“ kezdetű versszak is, de a későbbi másoló elhagyta? Nem, mivel a magyar szövegben sincsen közbül semmi hézag, semmi kihagyás.

Hát az föltehető-e, hogy a szerző a maga átdolgozása alapjául nem csupán azt a latin szöveget használta, amely mellé odaírta a magyar átdolgozást, hanem még gondja volt a Planctus másutt lelhető szövegváltozataira is? Nem, mert ezzel a föltevással olyan filológiai módszert tulajdonítunk az Árpád-kori magyar hymnus-átdolgozónak, aminőnek föltevése kortévesztés, hiszen mai műfordítói fölfogást vetítünk vissza hat-hétszáz év előtti időkbé, hamis képet alkotunk a latin nyelvű vallásos irodalom középkori magyar fordítóinak, átdolgozóinak munkájáról. Az Ó-magyar Mária-siralom „virágnak virága“ kifejezésének a Planctus „flos florum“ kifejezéssel való kapcsolatba hozatala tévedés. Érthető tévedés ugyan, de mégis csak tévedés. Amint látni fogjuk, stílustörténeti tévedés.

Annak a latin versszaknak, amely a „Flos florum“-mal kezdődik, magyar fordítása ez volna:

Virágok virága, jóerkölcs vezére (azaz: jóságra vezérlő),
 Kegyelemnek ere,
 A szegek között mily súlyos
 A te kínod!

Ez volna hát a Planctusnak az a része, mely nincsen meg a Löweni Kódex latin szövegében, de megvolna nyoma az Ó-magyar Mária-siralom magyar szövegében, mégpedig ebben a versszakban:

Világ világa,
 Virágnak virága,
 Keserűen kínszatul,
 Vos szégekkel veretüll!

Igaz-e ez?

Látható, hogy a „dux morum, veniae vena“ gondolat éppen nincsen meg a magyar Siralomban, viszont a magyar „világ(nak) világa“ kifejezés latinját a „Flos florum“ versszakában nem találjuk meg.

Hát a „keserüen kízzatul“ kifejezésről állítható-e, hogy az a „quam gravis . . . est tibi poena“ hatására keletkezett?

A 'keserű kín', 'keserőséges kín', 'keserőséges kínszenvedés', hogy Jézust keserüen arcúl csapják, verik, megostorozzák, megölik, k i n o z z á k, ezek a kifejezések mind gyakoriak a régi magyar vallásos irodalom hagyományos stílusú kódexeiben.

... ki tüzet az felségös pap, Krisztus Jézus, éltesse és megörjessze ő *keserű kényának* emléközetire CzehK. 95—6 | Kérlek téged, kegyös és édös, szép Jézus Krisztus, ezbeli nagy *keserőségös kénodért* CzehK. 10 | Méltóltassad tenmagadat énnéköm megmutatnod azon sérel(m)ben és keserőségben, kit atte *keserőségös kénszenvedésödnek* idején a nagy fájda(1)mből viseltél NagyszK. 4 | Mikoron azért az édes Jézust ilyen *keserüen* az gonosz zsidó *arcúl csapta* volna, monda neki nagy kegyelmes szóval: miért *versz* engemet ily *keserüen*? ÉrsK. 92 | És én édes asszonyom, Mária, ötet oly *keserüen verék* ÉrsK. 93 | És tégedet miként gonoszúl tévőt, erőssen megkötozének, vesszőkvel és ostorokval igen *keserüen verének* ÉrsK. 49 | És ezképen ennek felette igen nagy *keserüen megostorozák* ÉrsK. 46 | keserves anya legottan hertelenkedék és ő szent fiának testére leesék és ötet megölelvén, nagy keserőségös sírással monda: Ó én szereté szívem, lelkem, mely dicsésséggel sziletél és mely *keserüen megöletél* WinklK. 100.

Sőt a 'keserüen kízzatni' alliteratiós kifejezés is megvan a WinklK. „Emlékezzél, keresztyén“ kezdetű énekében, mely Krisztus kínszenvedéséről szól:

Te fogságodért ő megfogtalék,
Kegyetlen büneidért megostoroztalék,
Mennyei koronádért tüvissel koronáztaték,
Te keserő kénodért *keserüen kízzaték*.

(WinklK. 122.)

Az Ó-magyar Mária-siralom „keserüen kízzatul“ kifejezése tehát éppen nem mutat egyetlen szöveg hatására, éppen nem hozható kapcsolatba a Löweni Kódexből hiányzó Planctus-versszakkal.

Éppen így e versszak „in clavis“ szavára sem fogható rá, hogy az fakasztotta volna az Ó-magyar Mária-siralom írójának lelkéből ezt a sort: „vos szégekkel veretül“. Középkori vallásos irodalmunk több műfajának közös stíluseleme ez a kifejezés:

Uram, Jézus Krisztus, ki miérettenk és minden keresztyénekért megkénztátál, hogy az te szent kezeid *vasszegekkel által-verettetének* GömK. 169 | Idvez legyetek mi uronk Jézus Krisztusnak imádandó kegyes lábai, kik a mi idvességünkért kemén *vas szegekkel által-verettek* ThewrK. 85 | [Mária] nézi vala az ő teviskelt szentséges fejét és sirtába ezt mondja vala: . . . ímé a szentséges kezek . . . Látom, hogy a *vas szegekkel által-verbén* tartatnak WinkIK. 84—87.

Tehát a „Flos florum“ versszaknak e két szón kívül minden szaváról behozonyúlt, hogy nem forrása a magyar Siralomnak. Most már csak a „flos florum“-ról kell ugyanezt kimutatnunk.

A „flos florum“ fordítása 'virágok virága' volna. A zsidó bibliai nyelvnek olyan szerkezete ez, mint az 'énekek éneke'. A 'virágok virága' tehát azt jelentené, amit a „flos florum' is, tudniillik: 'legszebb virág'; az Ó-magyar Mária-siralomban azonban nem 'virágo**k** virága' van, hanem 'virágn**ak** virága', ez pedig nem jelenti azt, hogy 'legszebb virág', nem jelenti azt, hogy: „flos florum“.

Mit jelent hát egy Mária-siralomban a „virágnak virága“ és mi e kifejezés irodalmi, stílustörténeti eredete? És mi a „világ(nak) világa“ eredete?

Ézsaiás próféta jövendöléseiben van megírva, hogy a Messiás a népeknek világo**s s á g a** lesz: et dedi te . . . in *lucem gentium* (Isai. XLII : 6); az Erdy K. fordítása szerint (342): „ímé adtalak tégödet *népeknek világosságokra*“. Mikor e világon jár a Krisztus, maga nevezi magát e világo **s s á g á n a k**, e világo **s s á g á n a k**:

Quamdiu sum in mundo, *lux sum mundi* (Joh. IX: 5): Míg ez világba vagyok, ez *világnak világossága* vagyok WinkIK. 304 | Mené ideiglen e világban vagyok, e *világnak* vagyok *világa* MünchK. 188—9 | Iterum ergo locutus est eis Jesus, dicens: Ego sum *lux mundi* (Joh. VIII: 12): Esmég azért beszéle önekik Jézus mondván: Én vagyok e *világnak világa* MünchK. 186.

„Isten teste felemelése-koron“ ezt az imádságot mondatja a Nádor-Kódex (681):

„Idvez légy ez *világnak világossága*, Atyának ígéje, bizon hostya, élő test, telyes istenség, bizon embör.“

A legenda már Mária anyjáról, Anna asszonyról is úgy emlékezik meg, mint aki a *világnak világosságát* szüli.

„Te bizonába má túl fogva magfogadó léssz és üdvözülendő: ez *világnak világosságát* szülöd, és telles emberi nemzetnek örömet, kitül támad emberi nemzetnek üdvössége és mennyország-nak dicsősége. Áldott vagy te, leányom, úrtül, mert fogadsz és szülsz leánzó, kinek neve lésszön Mária, mellett a felségös ő hajlokává szentöl, mert ez lésszön a támadandó csillag Jákóbból és a *vesszőszál Izráelből*, mel régtül fogva szereztetött, minekelötte a föld lenne. Bizonába ő hozza az igazságnak napját, Istennek fiát, mü istenönket, ez világra“ (TelK. 28—9).

Nagyon elterjedt volt középkori vallásos énekeink között az *Ave regina coelorum*; ebben Máriától támad e *világnak világosság*:

Idvez légy, mennyeknek királné asszonya; idvez légy angyaloknak asszonya; idvez légy, szent gyökér, kiből támadott ez *világnak világosság* CornK. 99 | Idvöz légy, szent gyökér, kitül ez *világnak világosság* támada KazK. 15 | Idvöz légy, szent gyökér, kitül ez *világnak világosság* támada TihK. 377 (vö. HORVÁTH CYRILL: Középk. M. Vers. 198—9).

A biblia nyelvéből került tehát a középkori magyar vallásos irodalomnak és abban az Ó-magyar Mária-siralomnak nyelvébe Jézus megszólításául a „világ világa“, a bibliában pedig e gondolat Ézsaiás jövendöléséig nyomozható. Az *Ave regina coelorum* imént idézett sorában a 'lux gentium', 'lux mundi' gondolatával összefűzve jelenik meg a szent „gyökér“ = 'radix' fogalma, szent Anna imént idézett legendájában pedig a „vesszőszál“ = 'virga'; ezek meg Ézsaiásnak, Jézus legihletettebb prófétajának, más olyan soraihoz vezetnek bennünket, amelyekben megtaláljuk nemcsak a „világ(nak) világa“, hanem a „virágnak virága“ végső eredetét is:

„Etegre dietur virga de radice Jesse, et flos de radice eius ascendet (Isai. XI: 1); Jessének ü gyökereből vessző támad, és üneki gyökeréből egy virág emelkedik DöbrK. 413.

Ezért nevezik imádságok és énekek Máriát v e s s z ő s z á l -
n a k, s z e n t g y ő k é r n e k, Jézust pedig a szűz anya v i r á -
g á n a k:

Szűztől Isten születék,

Vesszőszál virágozék.

(KISDI: Cantus Cath. 16.)

Idvez légy, kegyelmességes Úr Jézus Krisztus, angyalok-
nak ereme, szenteknek dicsósége, békeségnek látása, tellyes
istenség, bizon ember, szűz anyának *virága* és gyemölcese
ThewrK. 241—2 | Óh, hatalmas királyné asszony, jéjj nagy
hata(l)massággal én lelkemnek segítségére, és hozjad veled te
drágalátos, szép tiszta *virágot*, kit mi hívunk mi uronknak,
Jézus Krisztusnak GömK. 214.

Mária ezért v i r á g s z ű l ő:

Édes anya, bódog anya,

Verágszűlő szíz Mária!

(WinklK. 117.)

Végre is a virágszűlő Máriát nemcsak gyökérnek, vessző-
nek, hanem magát is v i r á g n a k nevezik:

„Az Isten fiának embörré lételéhez szükség vala a város,
ki Názáretnek hívattatnéjék, mert ő 'verág'-nak magyaráztatik;
hogy ekképen mind a hely s mind az idő igénylő alkalmasságba
lenne. Erre mondja szent Bernárd: *Verág születék verágtól
verágba verágnak idején*“ DebrK. 228. (Virág születék virágtól
= Jézus Máriától. Virágban = Názáretben. Virágnak idején,
mivel az angyali látogatás tavaszra esett.)

Ó *Virág*, ki Isten fiát szűléd váltságunkra!

(KISDI: Cantus Cath. 20.)

A szűz szűlé szent fiát,

Örvendezzünk.

R ó z s a n e m z e l i l i o m o t,

Jer, vígadjunk.

(KISDI: Cantus Cath. 25.)

Az Ó-magyar Mária-siralomban tehát a „virágnak virága“
azt jelenti, hogy: a szép és tiszta virágtól, Máriától született szép
és tiszta virág, Jézus. Megvan ugyan a „flos florum“ fordítása is
Jézust sirató régi énekeinkben, de nem az Ó-magyar Mária-
siralomban:

Üdvöz légy, gyönyörű orca,
Virágoknak szép virága!
Honnét orcád sárgasága,
Kit imád menny sokasága?

(Szt. Bernát himn., Kisdi: Cantus Cath. 63.)

Az Ó-magyar Mária-siralomnak azonban sem „világ világa“, sem „virágnak virága“ kifejezése nem a Planctusnak a Löweni Kódexből hiányzó részének utánköltése. Mind a két kifejezés a biblia hatására keletkezett közkincese a középkor vallásos irodalma stílusának. Ama két gondolatnak a magyar versben való együttvoltát nemcsak az magyarázza meg, hogy egy a legvégső forrás, tudnillik Ézsaiás próféta, hanem megkönnyíti a gondolatnak kettős sorba való összeverődését ama két szónak: *világ*, *virág*, hasonló csengése is:

Ó te drágalátus, nemes *virág*,
Ki oly vagy, mint fénes *világ!*

(ÉrsK. 499.)

A stílustörténeti vizsgálódás tanulságai után tehát megfelelhetünk már a címben fölített kérdésre:

Van-e az Ó-magyar Mária-siralomnak más latin forrása, mint a Löweni Kódex Planctus-szövege?

Nincs.

MÉSZÖLY GEDEON.